

**АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОГО ГАЛИЧА
(ЛИПЕНЬ – ВЕРЕСЕНЬ 1995 р.)**

Володимир БАРАН

*доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
провідний науковий співробітник відділу української етнології ННДІУВІ*

Богдан ТОМЕНЧУК

*кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології й археології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Анотація. У статті аналізуються польові дослідження давнього Галича (Крилоського городища), проведені у липні–вересні 1995 р. археологічною експедицією Галицького національного заповідника під керівництвом В. Барана і Б. Томенчука. На центральній (середній) частині Крилоського городища було закладено три розкопи і досліджено поперечними розрізами п'ять оборонних валів всіх трьох частин городища. Незважаючи на багаторічні розкопки Крилоського городища, фундаментальне вивчення оборонних валів проведено вперше. Воно буде продовжено в подальшому, що дасть змогу відтворити архітектурну історію укріплень давнього Галича і відкриє перспективи цілеспрямованого дослідження валів на інших синхронних городищах Подністрів'я.

Ключові слова: Україна, українці, давній Галич, Крилоське городище, археологічні дослідження, артефакти.

**АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДРЕВНЕГО ГАЛИЧА
(ИЮЛЬ–СЕНТЯБРЬ 1995 г.)**

Владимир БАРАН

*доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН Украины,
ведущий научный сотрудник отдела украинской этнологии ННИИУВИ*

Богдан ТОМЕНЧУК

*кандидат исторических наук, доцент кафедры этнологии и археологии
Прикарпатского национального университета имени Василия Стефанька*

Аннотация. В статье анализируются полевые исследования древнего Галича (Крылосского городища), проведенные в июле–сентябре 1995 г. археологической экспедицией Галицкого национального заповедника под руководством В. Барана и Б. Томенчука. На центральной (средней) части Крылосского городища были заложены три раскопа и исследованы поперечными разрезами пять оборонительных валов всех трех частей городища. Несмотря на многолетние раскопки Крылосского городища, фундаментальное изучение оборонительных валов проведено впервые. Оно будет продолжено в дальнейшем, что позволит воссоздать архитектурную историю укреплений древнего Галича и откроет перспективы целенаправленного исследования валов на других синхронных городищах Поднестровья.

Ключевые слова: *Украина, украинцы, древний Галич, Крылосское городище, археологические исследования, артефакты.*

ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES OF ANCIENT HALYCH (JULY–SEPTEMBER 1995)

Volodymyr BARAN

Doctor of Science in History, Professor, Corresponding Member of NAS of Ukraine, leading research associate of Department of Ukrainian Ethnology, NRIUSWH

Bohdan TOMENCHUK

Candidate of Science in History, Associate Professor of Chair of Archaeology and Ethnology, V. Stefanyk Carpathian National University

Annotation. *The article analyzes field studies of Ancient Halych (Krylos hillfort) conducted in July–September 1995 by archaeological expedition of Halych National Reserve under the direction of V. Baran and B. Tomenchuk. In the center of the Krylos hillfort three excavations were established and five ramparts of three parts of the hillfort were researched. Despite the long-term excavations of the Krylos hillfort a fundamental investigation of the ramparts was carried out for the first time. It will be continued in the future that enables to reproduce the architectural history of the fortifications of Ancient Halych and offers opportunities for target research of ramparts of other similar hillforts of the Over-Dnister region.*

Key words: *Ukraine, the Ukrainians, Ancient Halych, Krylos settlement, archaeological researches, artifacts.*

Польові дослідження давнього Галича в с. Крилос Галицького району Івано-Франківської області проводилися в липні–вересні 1995 р. археологічною експедицією Галицького національного заповідника спільно з Інститутом археології НАН України та співробітниками Івано-Франківського краєзнавчого музею. Археологічні розкопки здійснювалися за кошти, виділені Галицьким національним заповідником. У роботі експедиції брали участь студенти-практиканти історичного факультету Прикарпатського університету (керівник практики І. Кочкін), школярі Крилоської школи та воїни Національної гвардії Івано-Франківського гарнізону.

Метою дослідження експедиції було продовження вивчення давнього Галича

(Крилоського городища) в с. Крилос Галицького р-ну Івано-Франківської області, розпочате на початку 90-х років ХХ ст.

Розкоп №1 знаходився в пд.-зах. частині основного центрального майданчика городища, де, очевидно, розміщувався князівський замок XII–XIII ст. давнього Галича.

Розкоп прив'язано до траншеї 1993 р. Він закладений з метою музеєфікації оборонної системи першого основного валу князівського замку – дитинця Галича. Квадрати розкопу №1 також відповідають квадратній сітці траншеї 1993 р. Розміри розкопу 16x16 м. Зони визначені тим, що розкоп займає проміжок площі між траншеєю 1933 р. з західного боку та ще більш раннім розкопом 80-х років

В. Ауліха. Розкоп поділено на 3 сектори, розмежовані бровками шириною 1 м: 1 сектор – шириною 5 м; 2 сектор – шириною 4 м; 3 сектор – шириною 5 м.

Стратиграфія: вверху йде дерновий шар на всій площі розкопу товщиною 0,25 м. Нижче – чорнозем, який у секторах 2–3 доходить до 0,30–0,40 м. У першому секторі дерновий шар залягає на насипі валу жовтого кольору. Нижче в усіх секторах починається культурний шар пізнього середньовіччя.

Відповідно до плану музеєфікації у кв. 1БВ – 8БВ прокопано до глибини виявлення прошарку X–XI ст. В усіх інших квадратах розкопу – до виявлення кам'яної вимостки останнього, третього, горизонту пізнього середньовіччя. У першому секторі – до появи горілих зрубів XII–XIII ст.

Сектор 1. У цьому секторі (в кв. 1–3 В-Ж) прокопано насип валу до гл. 0,45 м від сучасного рівня. На глибині 0,25–0,30 м по всій площі розчищено розрізнені скупчення переважно крупної гальки, якою було вимощено гребінь валу після знищення оборонних стін XIII ст. Вимостка сильно порушена оранкою. В кв. 1–3 БВ було прокопано до 1,70 м. На глибині -0,25 м виявлено залишки будівлі (вежі?), долівка якої простежена на гл. -1,32 м. Вона прорізала глиняну обмазку XII–XIII ст. Будівля розміром 3,30x3,15 м. На віддалі 0,50 м від західної та північної стінок було виявлено добре збережену глиняну піч, яка знаходилась у пн.-зах. куті. Вона мала підковоподібну форму і була звернена устям на схід. Стінки збереглись на висоту 0,15–0,20 м. Товщина череня 5 см. Розміри печі 0,75x0,95 м. Перед пічкою знаходилась яма діаметром 0,40 м, заглиблена в долівку на 0,15 м. Будівля мала темнувате

заповнення, що досить чітко відрізнялось від глиняного насипу валу. В заповненні знайдено багато уламків гончарної пізньосередньовічної кераміки. Крім керамічних виробів, знайдено залізний ніж, ножиці, замок, цвяхи. Вони датуються цим же часом (к. XVI – поч. XVII ст.). Дана будівля, безперечно, входила в систему пізньосередньовічних оборонних конструкцій і може вважатися сторожовою вежею.

Нижче рівня заглибленої вежі в оборонний вал XII–XIII ст. вдавнено в основі насипу залишки згорілих деревинних конструкцій, зокрема рештки плах, основи клітей поперечної стіни. Ширина плахи 0,20–0,25 м. Збережена довжина (до бровки) 2 м. На підлозі клітей знайдено лише декілька фрагментів кераміки XII–XIII ст. Під підлогою виявлено невелику ямку 1x1 і глибиною 0,35 м. Вона була заповнена сірим ґрунтом, а на дні – сажистим шаром.

Нижче рівня давньоруських (XII–XIII ст.) згорілих оборонних клітей валу знаходиться глиняна підсипка товщиною 0,35–0,45 м. Вона перекрила згорілі рештки укріплень X–XI ст. Останні являють собою сажистий прошарок з включенням обвуглених кусків дерева та обмазки. В кв. 2–3 БВ цей прошарок ще зберігає включення каміння-гальки. Самі залишки клітей X–XI ст. залягають на потужній глиняній підсипці до 3 м. Ширина клітей X–XI ст. 3,5 м. Вони знаходились на гребені валу в кв. 1–3 БВ. Підлога кліті дещо піднімається вверх до гребеня валу. Оборонна кліть X–XI ст. також стоїть на потужному глиняному валу, який споруджений як платформа на краю яру, піднімаючи його край (штучно) до рівня майданчика.

Сектор 2 (кв. 4–5 БВ). Тут прокопано до глибини 1,40 м. На глибині 5,50–1 м відкрито потужну кам'яну вимостку, яка добре збереглася по всій площі. Це продовження пізньосередньовічної вимостки, що покривала увесь внутрішній схил валу. Під підсипкою, як і в першому секторі, виявлено потужний шар опалений – залишки згорілих зрубів оборонного валу XII–XIII ст. Їх південна частина розчищена нами в секторі №1. Товщина спалення по південній бровці сягала 0,70 м, по північній – 0,30 м. Таким чином, загальна ширина (Пн.–Пд.) в обох секторах досягала 8,95 м.

У підоснові опаленого шару, що являв собою сипку перепалену (до червоного) глину, виявлено сажистий прошарок – залишки дерев'яної підлоги. Тут розчищено горілі плахи дерев'яного зрубу двох оборонних клітей. Перша кліть починалася від гребеня валу. В секторах №1–№2 виявлено і поперечні стіни зрубу. Довжина виявленої плахи дорівнювала 7 м, ширина – 0,20–0,25 м. До неї, по тій же лінії, примикала інша плаха другої кліті, що знаходилась у кв.5 Б. У цілому можна реконструювати наявність двох клітей – двох рядів оборонної стіни, спорудженої на валу X–XI ст. Внутрішні кліті мали печі. Залишки одної з них відкрито нами в пд.-сх. куті зрубу. Її розміри 0,60x0,70 м.

Загальні розміри клітей: зовнішні – довжиною 4,5 і шириною 5 м, внутрішні – довжиною 4,5 м і шириною 3,5 м. Перепад висот підлоги клітей – 1 м.

У секторі 2, під оборонними клітьями XII–XIII ст., як і в секторі 1, також виявлено оборонні стіни X–XI ст. Ширина цих зрубних клітей X–XI ст. дорівнює 3,5 м.

Сектор 3. В секторі (кв. 6–8 БЖ) знято культурний шар до глибини 0,70 м. У

кв. Б дійшли до глибини 1,40 м. Стратиграфія тут ідентична, як і в секторах №1 та №2.

Отже, розкоп №1 знаходився в пд.-зах. частині основного центрального майданчика городища, де, очевидно, розміщувався князівський замок XII–XIII ст. давнього Галича. Він закладений з метою музеєфікації оборонної системи першого основного валу князівського замку – дитинця Галича. Дані роботи будуть продовжені в 1996 р. Всі вони відповідають проекту майбутньої музеєфікації (під павільйоном) цієї ділянки оборонних стін Галича X–XI ст., XII–XIII ст. та XVI–XVII ст.

Розкоп II. Його закладено біля південно-східної частини (митрополичого палацу) будинку Крилоського краєзнавчого музею, в двох метрах від його стін. Розміри розкопу 8x5 м (40 м²). Розкоп орієнтовано відносно будівлі довшою віссю по лінії сх.-зах.

Стратиграфія: до глибини 0,40 м від сучасної поверхні знаходиться шар будівельного сміття (вапно, бита цегла, каміння). Глибше, там, де немає пізньосередньовічних ям, залягає культурний шар XII–XIII ст. У кв. 2 ВГ на глибині 0,80 м розчищено шар сильно обпаленої глини, прорізаної двома обгорілими плахами – залишки наземної будівлі XII–XIII ст. Довжина однієї з них (південна) 0,80 м і товщина 0,20 м. На північ від південної стінки розчищено ще одну обвуглену плаху на глибині 3,80 м. Вона має вигляд, швидше за все, дошки шириною 0,40 м, може також вважатись за залишки дерев'яної підлоги, що фіксується суцільним обвугленим шаром, який займає увесь північно-східний кут споруди. Ці залишки підлоги зверху перекриті суцільним шаром глиняної обмазки

товщиною до 0,20 м. Її можна сприймати як розвал стелі і стінок будівлі. В кв. 2 В, на рівні підлоги, виявлено 5 роздавлених скляних браслетів і залишки бронзового предмета (підсвічника). Крім того, на долівці знайдено окремі невеликі фрагменти кераміки XII–XIII ст.

Під північним краєм розкопу, в межах будівлі, на глибині 0,60 м виявлено пізньосередньовічну пічку-сушарку фруктів. Її довжина 1 м. Західний край пічки виходив за межі розкопу.

Давньоруське житло (XII–XIII ст.) з усіх сторін було сильно знищене пізньосередньовічними та новітніми ямами з камінням і цеглою. Тут знайдено і декілька великих кам'яних блоків з Успенського собору.

Центральну частину розкопу займали сучасні ями. Найбільша з них, що простежується з рівня сучасної поверхні, має розміри 3х3,33 м. Вона використовувалася для гасіння вапна. В північній частині розкопу чітко виділяється велика яма від вибуху снаряду, осколки якого тут виявлено.

У східній частині розкопу (кв. 4–5 ВГ) на глибині 0,8–1,10 м розчищено шар глиняної обмазки розміром 2,80 х 2,50 м. В основі цього обпаленого шару простежено глиняну підсіпку, в якій знайдено фрагменти сучасної цегли і підкову. В цілому в розкопі майже всі ями є новітнього походження. Цим же часом датуються і окремі виявлені тут вогнища і печі.

Отже, нами виявлено залишки давньоруського житла (XII–XIII ст.). Це помешкання з усіх сторін було сильно пошкоджене пізньосередньовічними та новітніми ямами з камінням і цеглою. Крім того, тут знайдено і декілька великих кам'яних блоків з Успенського собору.

Розкоп III закладено в 25 м на північ від розкопу №1. У 1994 р. тут було закладено нами траншею 3 з метою проведення розрізу верхньої західної тераси. Вона була розміщена перпендикулярно до засипаної траншеї В. Ауліха (у 1977 р.).

У 1995 р. на місці траншеї 3 нами закладено розкоп розміром 5х10 м.

Стратиграфія: верхній шар – чорнозем товщиною 0,40–0,80 м. Зверху задернований. Під ним починаються насипні прошарки, де темна земля чергується з прошарками глини з включеннями каміння, глиняної обмазки, уламків кераміки. Материк з'являється на глибині 0,70–1,10 м.

У західній частині розкопу, в кв. В-Г, по краю тераси на всю довжину розкопу, на глибині 0,45–0,70 м від сучасної поверхні, розчищено шар каміння – гальки. Ця кам'яна вимостка лежала на темній земляній підсіпці, в якій знайдено кераміку XII–XIII ст. Ширина кам'яної вимостки 0,80–3 м. Вона, очевидно, датується пізньосередньовічним часом, використовувалась (як і на валах) для зміцнення краю тераси і як хідник. У траншеї 3 (1994 р.) на вимостці було знайдено велику цегляну піч. Піч звернена устям до сходу. Розмір її 0,50 х 0,50 м.

У розкопі виявлено ряд ям від стовпів-опор великого будинку. В кв. 4–5 БГ розчищено 4 ями: яма №1 (кв. 5 Б) має округлу форму і вертикальні стінки. Глибина 1,60 м від сучасної поверхні. Від рівня виявлення 0,80 м. Діаметр ями 0,80 м. Заповнення ями – глиниста земля з включенням кераміки XII–XIII ст.; яма №2 (кв. 5 БВ) розміщена на віддалі 1 м від ями № 1. Вкопана в материк на 0,75 м. Форма округла, стінки вертикальні, дно рівне; яма №3 знаходиться на віддалі 0,75 м на захід від ями №2. Її

діаметр 0,90 м. Заповнення ідентичне попереднім; яма №4 (кв. 4-БГ) – на віддалі 1 м від ями № 3. Діаметр ями 1 м. На 0,70 м вкопана в материк. Знаходиться під кам'яною вимосткою.

Західні ями: яма №5 діаметром 1 м і глибиною 0,45 м. Дно рівне, стінки вертикальні. Яма знаходиться на 0,40 м нижче кам'яної вимостки, під нею. Слід зазначити, що тут простежуються дві вимостки: рання і пізня. Рання – давньоруська (XII–XIII ст.) – знаходиться між західними ямами. Пізня – пізньосередньовічна – покриває всі ями; яма №6 діаметром 0,85 м і глибиною 3,50 м. Віддаль між ямами 5 і 6 дорівнює 0,90 м, між ямою 4 і 5 – 0,50 м, 6 і 7 – 0,65 м, 7 і 8 – 0,70 м; яма №7 діаметром 0,90 м і глибиною в материк 0,40 м. Стінки вертикальні, дно рівне; яма №8 діаметром 0,85 м і глибиною 0,45 м; яма №9 діаметром 0,87 м і глибиною 0,55 м; яма №10 залишилась у нерозкопаній ділянці розкопу, під яблунею. На віддалі 1,5 м від ями №9 виявлено яму №19 діаметром 1 м і глибиною 0,45 м.

Північну сторону будівлі визначали: ями №11–15, вони відкриті під північною стінкою розкопу, що дало можливість додатково простежити їх стратиграфію щодо загальної стратиграфії розкопу і будівель; яма №11, яка більшою частиною заходить у північну стінку розкопу і залишилася недослідженою; ями №12–15 також заходять у північну стінку розкопу, що не завжди дає можливість точно визначити їх розміри. Діаметр ями №12 – 0,95 м, глибина 0,55 м в материк 1,95 м від сучасного рівня поверхні; яма №12 знаходиться на віддалі 3,60 м від ями №11; яма №13 відкрита на віддалі 0,90 м від ями №12. Її діаметр 0,85 м і глибина 1,85 м від сучасної поверхні; яма №14

знаходиться на віддалі 0,70 м від ями №13. Її діаметр 0,77 м, а глибина 0,60 м в материк; яма №15 заходить у північну і східну стінки розкопу. Знаходиться на віддалі 0,75 м від ями №14. Діаметр ями 0,90 м, глибина 3,77 м/2,10 м від сучасної поверхні.

Східні ями (внутрішні): яма №16 діаметром 0,90 м знаходиться на віддалі 1,30 м від ями №15. Заповнення – жовта глина (ймовірно, забутовка); яма №17 знаходиться на віддалі 0,45 м від ями №16. Діаметр ями 0,45 м і глибина 0,20 м; яма №18 діаметром 0,45 м і глибиною 0,35 м. Зверху з кам'яною обкладкою.

Таким чином, всі виявлені нами стовпові ями (південні, західні і північні) окреслюють будівлю довжиною 12 м. В ямах знаходились великі (діаметром 3,70–0,80 м) вертикальні колоди-«сваї», що служили фундаментом, на якому стояли вже нижні вінці зрубною стіни. Вивчивши матеріали звіту В. Ауліха за 1971 р., в його траншеї, яка примикає до нашого розкопу, виявлено ще один ряд ям, ідентичних до наших. Це був східний ряд ям будівлі. В.Ауліх вважав їх за стовпові ями від огорожі. Таким чином, у нас з'явилась можливість визначити і ширину (зах.-сх.) будівлі. Вона становила тут 7,5–8 м. Отже, загальні розміри будівлі 12 x 7,5 м. У зв'язку з тим, що є окремі ями, які виходять за межі будівлі (яма №1А, №2А В. Ауліха та №15, 16), можна сподіватись на існування ще більшого приміщення, яке примикає до останнього зі сходу. Його розкопки і стануть предметом досліджень у 1996 р.

У північно-західній частині будівлі виявлено залишки двох печей: піч №1 розміром 0,97x0,73 м. Дещо заглиблена в долівку. Стінки товщиною 13–15 см. На черені знайдено декілька фрагментів

кераміки XII–XIII ст. Товщина череня 7–10 см. Піч забита жовтою глиною і законсервована таким чином. Поряд з нею, на віддалі 0,60 м на захід, відкрито піч №2 розміром 0,80x0,80 м. Споруджена на рівні долівки. Перед пічкою відкрито велику передпічну яму розміром 1,30x0,90 м і глибиною 0,25–0,30 м.

Стратиграфічні спостереження по всіх стінках розкопу та 3-х бровках дають можливість говорити про двоповерховий характер будівлі. Детальний аналіз буде дано після повного розкриття об'єкта. Це стосується і численного керамічного матеріалу, виявленого нами в заповненні. Він типових форм кінця XII – початку XIII ст. Звертає увагу на себе наявність великої кількості фрагментів амфор. Під залишками давньоруської будівлі нами було виявлено напівземлянкове житло (кв. 3–4/БВ).

Житло №1. Ще в минулому році в траншеї 3 на глибині 2,20 м від сучасної поверхні знайдено південну стінку напівземлянкового житла X–XI ст. В цьому сезоні під шаром XII–XIII ст. (-1,20 м) виявлено чотирикутну пляму цього житла. Вона чітко виділялась на фоні передматерика жовто-сірим мішаним заповненням. Житло мало чотирикутну форму і було орієнтоване стінками за сторонами світу з відхиленням 20°. Розміри житла 3,80x3,60 м. Глибина 2,20 м від сучасної поверхні. В материк вкопане на 1 м. Стінки вертикальні, долівка рівна, покрита сажистим прошарком. Під стінками розчищено нижні вінці дерев'яного зрубу, з'єданого на кутах в «обло». Плахи добре збереглися завдяки вологому глинистому ґрунту. В пн.-сх. куті за пічкою збереглися навіть три вінці зрубу. Плахи прилягають до стінок котловану, за винятком північної стіни. Тут вони

відходять на 0,25 м від неї. Проміжок між стінками котловану і плахами зрубу забутований чистою жовтою глиняною засипкою. Плахи збереглися на товщину 7–10 см. Під час розчистки печі встановлено, що тут нижні плахи були поставлені на камені – основу печі. Отже, основа печі була споруджена перед складанням зрубу.

У північно-східному куті житла розчищено піч-кам'янку. Збереглася лише її основа. Верхня частина була розібрана під час розбирання самого житла. Піч була складена з крупних каменів гальки із забутовкою дрібним камінням, інколи колотим, і землею. Внутрішні розміри печі 0,35x0,50 м, зовнішні – 1,25x1,25 м. Піч збереглась на висоту 0,25 м. Черинь підмазаний глиною, залягав на рівні долівки. На ньому лежав сажистий шар товщиною до 10 см. Тут знайдено фрагмент стінки гончарного горщика XI ст. Під час розчистки печі також знайдено декілька маловиразних фрагментів горщиків XI ст. та уламок товстостінної конічної миски. На материковій долівці житла чітко простежено сажистий прошарок товщиною до 8 см, у якому були вкраплення дрібної обмазки. Цей прошарок заходив і під основу печі. Складається враження, що цей стерильний без знахідок шар служив ізоляцією між дном і підлогою. Наявність останньої визначається по досить виразних слідах двох лежнів, ледь вкопаних в материкову основу долівки. Відстань між лежнями 1,04 м. Товщина лежнів 6–7 см. У житлі виявлено ряд стовпових ям, які знаходились у кутах будівлі та посередині стін. Вони служили внутрішнім додатковим кріпленням дерев'яних стін житла. Їхні розміри в середньому 13x25 см і глибина 20–27 см. Крім стовпових, виявлено

декілька ям господарського призначення. Зокрема, одна квадратна яма в центральній частині житла розміром 0,8x1 м і глибиною 0,27 м. У темному заповненні ями (з сажистим прошарком) знайдено 3 дрібні фрагменти посуду XI ст. В північно-західному куті знаходилась ще одна невелика яма розміром 0,60x0,60 м і глибиною 0,20 м.

Таким чином, розкоп III дав надзвичайно цікавий матеріал як із ранньої історії Галича (X–XI ст.), так і з пізнього середньовіччя. Надзвичайно перспективним є виявлений тут великий будинок на «сваях», датований XII–XIII ст. У наступному сезоні намічено продовжити розкоп III в східному і північному напрямках, що дасть можливість простежити поширення всіх різночасових об'єктів на цьому центральному майданчику Крилоського городища.

У 1995 р. нами було продовжено дослідження оборонної системи Крилоського городища. З цією метою було вивчено всі основні вали.

Вал Золотого Току. Траншея шириною 5 м і довжиною 13 м перерізала насип валу у південній частині урочища (біля новітнього в'їзду). На планах Я. Пастернака, вміщених у його монографії, ця територія вже ним досліджувалась у 1938–1941 рр. Траншея показала наявність розкопів Я. Пастернака в цій частині валу. Все ж вдалося зафіксувати і добре збережену в декількох місцях первісну структуру валу. Вал широкий, його розміри біля 10 м (від вершини валу). В найвищій точці його висота зараз становить 1,70–1,90 м. Основу валу тут складала чорна, щільно утрамбована земля, в якій траплялись вугольки, обмазка, фрагменти кераміки XII–XIII ст. і фракійського гальштату. Зверху, під орним

шаром, зафіксовано пізньосередньовічний шар (товщиною до 0,5 м). Під описаною вище основою валу з чорнозему виявлено ще одне, внутрішнє, ядро валу, насипаного з жовтої глини. Його висота 3,80 м. Всередині простежено тонкий чорний прошарок (товщиною 0,13 м), в якому знайдено фрагмент кераміки XII ст. В підоснові валу знаходиться похований чорнозем, який датується керамікою фракійського гальштату. Його товщина 0,30–0,50 м. Нижче, на глибині 2,20 м, починається передматерик і материк.

У кв. 2–6 вал зруйнований великим розкопом Я. Пастернака. Порівняно добре збереглися внутрішні схили валу. Він насипаний в основному з жовтої щільної глини. Тут нами було зафіксовано три горизонти кам'яних вимосток. Перша на глибині 1,50–1,80 м. Вона лежить на передматеріку. Друга на глибині 1,40 м від сучасної поверхні. Третя на глибині 1,10–1,30 м. Вони є різночасовими, знаходяться на різних рівнях додаткових підсіпок з жовтої глини. Відсутність датуючих матеріалів не дає змоги встановити їх точного датування. Проте за аналогічною картиною побудови інших оборонних валів Крилоського городища можна відносити їх спорудження до X–XI ст., XI–XIII ст. та пізнього середньовіччя.

Оборонний вал біля будинку краєзнавчого музею. Там, де високий оборонний вал перерізаний новітньою (1937–1939 рр.) дорогою, було зроблено його зачистку. Висота основного валу становить 6,5 м в місці, де зроблено зачистку, його висота дорівнює 2 м. На перший погляд ця ділянка завжди сприймалася всіма дослідниками як результат зсуву основного валу. Після

наших розкопок було встановлено, що це окремий допоміжний вал, який був продовженням основного. Далі на захід був знищений і зараз не фіксується на поверхні. У верхній частині насип складався з жовто-сірої щільної глини товщиною 0,80 м. Нижче чітко простежується ядро валу з жовтої і світлої глини. Його висота 1,50 м, ширина близько 6 м. Він насипаний на похованому чорноземі, який датується керамічним матеріалом фракійського гальштату. Тут є також сліди його порушення, пов'язаного, очевидно, зі спорудженням оборонних стін X–XI ст. В насипі валу простежено сліди його внутрішніх дерев'яних конструкцій. В зовнішній (до рову) частині насип валу зруйнований дорогою та воронкою від снаряду. З внутрішньої – до валу примикає наземна будівля зрубної конструкції. Вона датується XII–XIII ст. Товщина шару 0,20–0,30 м. Зверху залишки будівлі засипані жовто-сірою глиною, яка становить підсіпку валу (пізньосередньовічного часу). Внутрішній схил цього валу має кам'яну вимостку. На валу виявлено сліди стіни-частоколу. Від неї збереглась глибока вузька траншея. Її глибина 3 м, ширина 3,40 м. В нижній частині траншеї добре збереглися рештки дерев'яних стовпів.

Оборонні вали в системі в'їзду. Вал №1. В місці розриву валу польовою дорогою зроблено зачистку східної стінки валу. Висота валу (сучасна) 1,5 м, ширина 7 м. Основу валу складала жовта глина. Зокрема, у верхній частині насип споруджено з жовтої глини товщиною 0,40 м. Нижче насипано шар жовто-коричневої грудкуватої глини товщиною 0,30–0,40 м. Під ним залягав шар жовто-коричневої щільної глини товщиною 0,40–0,50 м. В основі насипу валу

знаходився прошарок із світло-сірої глини. Це був похований чорнозем, який лежав на сіро-коричневому матеріку і передматеріку. В зв'язку з тим, що рельєф тут підвищується в бік рову, стратиграфія шарів насипу валу відповідно сформована. Із зовнішньої сторони валу простежуються сліди дерев'яної стіни з горизонтально покладених колод, які стримували його від розповзання. З внутрішньої частини, в насипі валу, не виявлено слідів підпорної стінки. Насип валу тут повільно опускається до майданчика.

Дослідження стратиграфії заплившого рову показало наявність первісного рову на глибині 0,60 м. Його ширина тут 2,5 м, заповнення – сіра, мулиста глина. В середній частині для стоку води прокопано рівчак шириною 1 м і глибиною 0,5 м. Рівень первісного дна від давньої поверхні знаходиться на глибині 2,5 м. Ширина (по верхніх стінках) рову 10–11 м.

Вал №2. В місці розриву валу зроблено його зачистку. Висота валу 1,5 м, ширина – 6,5 м. Основу валу складала жовта щільна глина. Зокрема, у верхній частині валу простежено сірий шар товщиною 0,5 м. Нижче – шар жовто-сірої глини товщиною 0,6 м. Під ним залягав прошарок (0,20 м) сіро-жовтої глини. В підшві валу знаходиться шар із жовтої грудкуватої глини товщиною 0,25 м. Він лежить на похованому чорноземі, який переходить в чорний, темний передматерик. Із зовнішньої сторони валу простежуються залишки від підпорної дерев'яної стінки з горизонтально покладених колод. З внутрішньої сторони насип валу має похилий спуск до майданчика. Ширина первісного насипу валу становить 6–5 м, висота – 1 м. Розріз рову показав

його ідентичність з ровом валу № 1. Його ширина внизу 2 м, ширина (сучасна) по верхній стінці 9,5–10 м.

Вал №3. В місці, де вал був найменше зарослий кущами та деревами, закладено траншею шириною 1,5 м. Крім того, звертаємо увагу на те, що в цій частині вершина валу була спланована під невеличкий майданчик, де могла стояти якась споруда. В інших місцях вал має типове завершення. Даний вал набагато більший від попередніх. Його сучасна висота 2–2,5 м, ширина – 13–14 м. Внутрішня конструкція валу має складну побудову. Зокрема, його основу складав потужний жовтий глиняний вал шириною 8 м і висотою 2,5 м. Внутрішній схил валу похилий, очевидно, з невеликою підпорною стінкою. Із зовнішньої сторони насип валу від розповзання був укріплений дерев'яною стіною-частоколом. Виявлено сліди глибокого вузького рівчака з добре збереженими (у вигляді струхлявілого дерева) вертикальними колодами. Ширина рівчака 20–30 см і глибина в материку 0,6 м. Збережена загальна висота – 2,5 м. В траншеї під час горизонтальної зачистки вдалося зафіксувати і одну поперечну дерев'яну стяжку (між частоколом і внутрішньою підпорною стінкою).

Із зовнішньої сторони валу знайдено земляний укiс шириною (в основі) 3,5 м. Він був насипаний з чорної щільної та жовтої мішаної глини. З зовнішньої сторони він мав також підпорну дерев'яну стінку на рівні похованого чорнозему. На віддалі 2 м від неї знаходилася ще одна невисока підпорна стінка на рівні передматерика і материка. Таким чином, загальна ширина валу з укосами сягала 14,5 м.

На валу, очевидно, в XII–XIII ст. була побудована невеличка будівля

(ймовірно, вежа). Її залишками є культурний шар на підпрямокутній вирівняній площині валу.

Дослідження оборонного рову валу №3 показало наявність двох хронологічно різних його споруджень. Очевидно, X ст. та XII–XIII ст. Верхній рів виявлено на глибині 2,5 м від сучасного дна рову. Нижче первісний рів не виявлений до кінця, оскільки був заповнений водою від частих осінніх дощів. Загальна ширина сучасного рову 15 м, глибина 3,5–4 м.

Отже, відсутність датуючих матеріалів не дає можливості точно визначити час побудови цих валів. Але, на нашу думку, вони споруджені в X ст., а в XII–XIII ст. не використовувались (за винятком часткового використання валу №3).

Таким чином, можна зробити такі висновки:

1. На центральній (середній) частині Крилоського городища було закладено три розкопи і досліджено поперечними розрізами п'ять оборонних валів всіх трьох частин городища. Відкрито напівземлянкове житло XI ст., залишки двох наземних жител XII–XIII ст. і залишки великої дерев'яної, очевидно, двоповерхової споруди XII–XIII ст., яка була збудована на фундаменті з товстих стовпів по периметру. Споруду розкрито на площі 11,5x7,5 м, але вона продовжується за межі розкопу. Виявлено також кілька ям XVII ст., а на валу середнього укріпленого майданчика – нижню заглиблену частину споруди XVII ст., яка, можливо, походить від сторожової вежі.

2. Дуже важливі дані одержано в результаті розкопок валів. У валу середньої укріпленої частини відкрито залишки зрубних клітей двох будівельних періодів: XI ст. і XII–XIII ст. При цьому кліті XII–XIII ст. розташовані вздовж валу в

два ряди (зазвичай у валах відкривають лише по одному ряду клітей). У валах зовнішньої укріпленої частини виявлено конструкцію у вигляді стіни з частоколу, впритул до якої з обох боків прилягав земляний насип. Цю конструкцію, очевидно, IX–X ст. на слов'яно-руських городищах досліджено вперше. Безперечно, що вона має бути у Подністрів'ї і у валах інших городищ IX–X ст. Аналогічну конструкцію раніше було відкрито в так званих Траянових валах у Середньому Подністрів'ї. Подальші дослідження

та зіставлення цих двох типів пам'яток оборонного будівництва допоможуть остаточно вирішити питання хронології Траянових валів.

3. Незважаючи на багаторічні розкопки Крилоського городища, фундаментальні дослідження оборонних валів проведено вперше. Ці дослідження буде продовжено, що дасть змогу відтворити будівельну історію укріплень давнього Галича і відкриє перспективи цілеспрямованого дослідження валів на інших синхронних городищах Подністрів'я.

V. Baran, B. Tomenchuk

Archaeological Researches of Ancient Halych (July–September 1995)

Abstract

In July–September 1995 archaeological expedition of Halych National Reserve together with the Institute of Archaeology of NAS of Ukraine and representatives of the Ivano-Frankivsk Regional Museum under the direction of V. Baran and B. Tomenchuk continued research of Ancient Halych started in the early 90's of the 20th century. In the center of Krylos hillfort three excavations were established and five ramparts of three parts of the hillfort by means of cross-section were researched. A half-dug out building of the 19th century and remains of two above-ground dwellings as well as remains of a large wooden probably two-storeyed building (12th – 13th centuries) built on a foundation of thick pillars around the perimeter were discovered. The building was located over an area of 11,5 x 7, 5 m, but it goes beyond the excavation and its study will be completed next year. The excavations revealed some pits dated the 17th century and the lower deepened part of the building of the same period (possibly a part of the watchtower) on the rampart of the fortified area. Important data was obtained during excavation of the ramparts. Also there were discovered the remains of the log klit (part of dwelling) of the 11th and 12th – 13th centuries on the rampart of the fortified area. The klits of the 12th – 13th centuries were located along the rampart in two lanes (early investigations showed usually one lane of klits). On the outer ramparts of the fortified area there was found a pale wall with the earth bank around it. This construction probably dates back to the 9th – 10th centuries and on the Slavo-Ruthenian hillforts it was investigated for the first time. There is no doubt that the same construction is to be revealed in the Over-Dniester region and on the ramparts of other hillforts of the 9th – 10th centuries. A similar construction was early discovered on the so-called Trajan ramparts in the Middle Over-Dniester region. Further researches and comparison of these two types of monuments of fortifications will finally solve the question of chronology of the Trajan ramparts. Despite the long-term excavation of Krylos hillfort a fundamental investigation of the ramparts was carried out for the first time. It will be continued in the future that enables to reproduce the architectural history of the fortifications of Ancient Halych and offers opportunities for target research of ramparts of other similar hillforts of the Over-Dniester region.